

ÉN, ADY ENDRE.)*

Ady nyelve nem gazdag nyelv, de gazdag a fantáziája s ezért nyelve is annak látszik. Ady kevés szóval sokat tud mondani. Ady szószegénysége kivált ismétlődő motívumain keresztül mutatkozik. Ady ugyanis (ezt a felületesebb Ady-olvasó is észreveszi) többször rohamozza meg motívumait vár módjára, de nem mindig vagy csak sokára tüzi ki a megoldás lobogóját. Rögeszme elevenségével tér vissza újra meg újra ugyanazon témához. Az eredmény aztán az, hogy egy-egy motívumból több vers származik, melyek sem önálló, sem egyforma versnek nem nevezhetők: ciklusversek, egymást egészítik ki. Egy-egy ilyen rokon csoportban rendszeren van egy hatalmas vers, melyben — sokszor időrendben legutóljára — legjobban fejezte ki, ami foglalkoztatta, noha a többi motívum-elágazás is külön törzs-számba mehet, egy kis jóakarattal. Persze Ady szavai ilyenkor könnyen ismétlődnek, nem is szólva, hogy a vers felépítési módja, gondolatmenete is sokszor hasonló. Nem csoda, ha nyelvében is van ismétlődés. A *szent* szó annyiszor fordul elő nála mindenfajta motívumaiban, hogy akárhányszor erejét veszti és sortöltelékeknek érzik. A rengeteg *csók*, a *mása* (valaminek, valakinek), stb. erőltetett gyakorisággal szerepelnek. Rímei közt is van néhány, amit már előtte ugyancsak elkoptattak (*rezdül-keresztül, vissza-issza, jobbandobban, lobban*, stb.). Ady ezekkel nem volt annyira finnyás, mint pl. a *kebel* vagy a *Muzsa* szókkal. Az eredetiségre törekvés persze sokszor csődöt mond: eleven, természetes szavak helyett csinált, kongó szavakat ad, nem is szólva Ady stil-hetykeségeiről. Nevetséges, mikor Adyt utánozzák, de az meg igazán komikus, mikor Ady önmagát utánozza. Az eféle kifejezések: *ellovan, borzonja, szerelméidnek sok fuserált óhját*, stb. a költőfejedelem megtévedése, aki mondhat bármit, már lesz mindig valaki, aki felsőbbrendűséget lát benne. Ady maga nem volt muzsikás, bár egy nagy zeneszerző művei olvadtak bele az ő ritmusába. De azért el-elszólja magát olyan területen, ahol mégis csak nélkülözhetetlen egy kis zenei tanultság is. Kedvenc nótájára (*Befűtta az utat a hó*) egyszer azt jegyezte meg, hogy olyan, mintha Grieg írta volna.

Ady nyelve azért látszik gazdagnak, mert rendkívüli erő van benne, mély zengés, s a színpompa, mely belőle árad, messzire ható, akár a tükörterem térképrázata.

Ady megjelenítő ereje rendkívüli. Belénk tudja plántálni azt, amit ő látott, hallott, érzett vagy gondolt s hangulatának egész érzését a legfinomabb árnyalatig átviszi olvasóiba. A költészet minden más művészetnek csúcspontja. A szobrászt, a festőt egy pillanat kényszere nyűgzi: egész eseménysorozatot kell a legvisszhangosabb pillanat életébe foglalniok. A zenész a gondolat révedéséig jut el az érzésen keresztül. A festő, a szobrász úgy alkotnak, mintha a tér és az idő végtelenségére nem volna szükségük. El kell felejtetniök velünk, hogy tér és idő rabjai. A költő mindegyiknél hatalmasabb. Visz-

*) Hatodik közlemény.

szja tudja adni a virág illatát, színét, az orgona zúgását, a hegedűk zokogását. Néhány szóval monumentális alakokat épít fantáziánkban s ezek élni tudnak bennünk, akár a térben, időben. Ady a művészek legfontosabb eszközeit használja: a szobrász vésőjét s a festő ecsetét. Versei szerves versek, élő lények, s szinte hallani lélekzetüket, szívverésüket. Ady természetének nemcsak színpompáját látjuk. Hanem mintegy illatát is érezzük. Szavainak ritmusa nem egyszerű hang, hanem visszhangot támasztó: olvasás után is tovább rezeg bennünk, felejthetetlenül.

A költő vizionárius lélek: fel tudja támasztani a multat s belát a jövőbe. Adyban újjá épül szülőföldjének elsüllyedt multja. Azt látja, ami volt. S fülei hallani vélik eltévedt, hajdani lovasnak vak ügetését; képzeletében volt erdők és ó-nádasok láncolt lelkei riadoznak, téli mesék kielevenednek.

Emlékezzünk még a háború kitörésére? Ady minden háborús hírnek örök emberi hatását írja meg egy remek, valamikor bojkottált versében. Pedig ez a vers ugyanott áll, ahol *A vén cigány*. Ugyanabból a szaggatott, kétségbeesett, eszelős hangulatból fakadt. Ugyanaz a darabosság. A költő szinte véresen tépi ki szívéből a legfájóbb gondolatokat. *A vén cigány* égen, földön s pokolban játszik. Adynak is ez a hármas színtere van. Az égből dühödt angyal, a földön eszeveszett emberiség, mely elsüllyed.

Az Égből dühödt angyal dobolt
 Riadót a szomorú földre,
 Legalább száz új bomlott,
 Legalább száz csillag lehullott,
 Legalább száz pártá omlott:
 Különös,
 Különös nyáréjszaka volt.
 Kigyuladt öreg méhesünk,
 Legszebb csikónk a lábát törte,
 Almomban élő volt a holt.
 Jó kutyánk, Burkus, elveszett
 S Mária szolgálónk, a néma,
 Hirtelen, hars nótákat dalolt:
 Különös,
 Különös nyár-éjszaka volt.
 Csörtettek bátran a senkik
 És meglapult az igaz ember
 S a kényes rabló is rabolt:
 Különös,
 Különös nyár-éjszaka volt.
 Tudtuk, hogy az ember esendő
 S nagyon adós a szeretettel:
 Hiába, mégis furcsa volt.
 Fordulása élt s volt világnak.
 Csúfolódóbb sohse volt a Hold:
 Sohse volt még kisebb az ember,
 Mint azon az éjszaka volt:
 Különös,
 Különös nyár-éjszaka volt.
 Az iszonyúság a lelkekre
 Kaján örömmel ráhajolt,
 Minden emberbe beköltözött
 Minden ősenek titkos sorsa,

Véres, szörnyű lakodalomba
Részegen indult a Gondolat,
Az Ember büszke legénye,
Ki, ime, senki, béna volt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Azt hittem, akkor azt hittem,
Valamely elhanyagolt Isten
Életre kap s halálba visz
S, ime, mindmostanig itt élek
Akként, amaz éjszaka kivé tett
S Isten-várón emlékezem
Egy világot elstüllesztő
Rettentetes éjszakára:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.

Mi ez a vers? Fájdalmas, kiáltás az emberiségért, mely meghazudtolta a benne lakozó szikrát. A háború ellen szól, minden nemzetek minden háborúja ellen. A szépségért, az életért, a haladásért. De korában nem volt értelme, mert az egész emberiséghez intézett verset csak a magyarság olvasta s olyannak érezte, mintha a magyarság önvédelme ellen íródott volna. Háborús években nagyon érzékeny a társadalom s veszélyeztetett érdekein keresztül néz mindent.

De vegyünk ártatlanabb verseket. Ime, a *Bolond, halálos éj* c. vers. Deh me! is megírta ezt az élményt. Vannak ilyen hangulatok; a mezők elsötétülnek, a szem ragyogóbb lesz, már egy csillag is próbálja a hunyorgatást, a tücsök erősebben cirpel, minden hang képekben dúsabb, a megszokott különösebb, erdő mögött az ég sápadtabb, minden sudár elevenebben éleződik ki. Az ember, amint halad, nem veszi észre, hogy százszorozódva mint küzdi fel magát a fény a sötétségből s egyszerre csak bűvölet nyúgzi a lelket.

Ady pompás képét adja a holdfényes éji tájék hipnotikus hatásának. Kéjes, kínos, döbbenetes lidércnyomás ez, mint hinár fog át s nem tudunk tőle szabadulni.

Éjszakra bámul ablakom,
Egyetlen, zörgő ablakom,
Alattam a tenger vonít.
En a szívemet hallgatom:
Milyen bolond két muzsika.

Távol csillognak a hegyek,
Havas, vér-árnyas, nagy hegyek.
Éj van, a tenger zöld habos,
Szobám fehér. Megyek, megyek:
Ma bolond színek éje van.

Mimózák édes illatát,
Áldott virágok illatát
Veri föl s hozza be a szél.
Ma csupa illat a világ:
Micsoda bolond illatok.

A Hold talán tüzet evett.
Lángot evett, tüzet evett
Ez a vén gethes paripa.
Égnek a nyarga fellégek:
Be tüzes lett ma a világ.

Megyek, megyek: ez a Halál.
Tudom, tudom: ez a Halál.
Felöltözök, ajtót nyitok
S a küszöbön utamba áll.
Oh, be bolond, halálos éj.

Mi a titka ennek a versnek? Csupa tömondatból áll; a sorok: egy-egy merész ecsetvonás. Kósza színfoltok, különös hangok: együtt pompás hangulatkép. A mozzanatok gyorsan, színesen peregnek. Az ablak éjszakra bámul, egyetlen, zörgő ablak. A költő különös kapcsolatokat teremt: lent a tenger, fent a dobogó szív: két muzsika. Távol hegyek. Éj van. A tenger zöld habos, a költő szobája fehér. Megy . . . Mintha lidérc kényszerítene, hipnózis. Csupa illat a világ . . . A jelzők gazdag dekorációja, a cselekmény mozgalmassága, rejtelve, a különös muzsika, melyben a szavak libegnek: mindmegannyi ereje a versnek.

Ady mester a különböző hangulatok festésében. Csak néhány versének tónusát kell összehasonlítanunk: mintha nem ugyanaz a költő írta volna őket. A *Kisvárosok őszi vasárnapjai*-ban mindenkinek élménye bent van, aki valaha csöndes zugokat látott, ablakban könyöklő nénikéivel, nyárspolgáraival . . . A *Szüret az Athoszhegyen* már valóságos renaissance-festmény, az élet ujjongó diadala zeng a barátok kancsót lobogtató dalában. A *temetés a tengeren* rembrandti zordonsággal ábrázolt jelent; csupa dús vonás, ködös, visszhangos erejű szavak a végtelen tengerről, melynek ásítását szinte kihallani a versből. A költő tudja, hogy breton parton sújtja majd az álom, főkötős, szűz leányok, komoly breton legények viszik vörös bárkára. Ködben, zsolozsmában zúg a tenger, téli orkán vad szele dobban, vörös bárkájuk tengerre vágat s futnak fehéren és halottan... Festői vers, de művész legyen, aki illusztrációt teremt hozzá. Egyet láttunk nemrég egy kirakatban. Bízvást alá lehetett volna írni: „Kitették a holttestet az udvarra“.

Mily ismert hallucináció a magány lidércnyomása. Az a különös szorongás, mely rengetegben a legegészségesebb embert is megkísérli. De minő új drámai képet fest róla Ady!

Holdfény alatt járom az erdőt.

Vacog a fogam s fűtyörészek.
Hátam mögött jön tiz-öles,
Jó Csönd-herceg
És jaj nekem, ha visszanezek.

Oh, jaj nekem, ha elnémulnék,
Vagy fölbámulnék, föl a Holdra:
Egy jajgatás, egy roppanás.
Jó Csönd-herceg
Nagyot lépne és eltiporna.

Káprázat és mégis erős realitás. Ady két jellemző mozzanatot említ: a fogvacogást s a fütyörészést. A lidércnyomás ellen *mód* van a nép naiv hite szerint. Ének, stb. s elfordulás a holdvilágtól. Előretekintés. Az ilyen óvakodás persze naiv s ellenmondó: egyszer ez vagy az használ, máskor az ellenkezője. Adynál is így. Mikor Lédával vad szirttetőn állnak, a mozdulatlanság óv meg a varázslattól: Egy ingás és zuhanunk. Ha megszólalsz, zuhanunk. Más versében meg az arany-tollas, arany-boglyás madarak hullának le, ha egy hangot ejtenének . . .

De nézzük még egy kicsit a gazdag kép-csarnokot. Itt van megint egy egészen különös vers: *Város megvétele után*. Abban az évben keletkezett, mikor Ady, már mint híres költő, Zilahra, ősi fészkére, az anyaiskola városába, „a most már karolt városkába” visszamegy s ott ünneplik. Miért karolt az a városka? Mert Adyt adta. S ki az a condottiere, az a titokzatos, még egyszer és többet soha meg nem jelenő? Ady, maga.

Lankadt szívem díszítem csókkal,
Legjobb ruhám öltöm magamra,
Legszebb napjaimra emlékszem
S tegnapi győző, nagy rohamra.

Viadal után búcsúzás jön,
Diadal után nincsen élet,
Hadd bámulják még egyszer arcom
Vad dühvel a tiport cselédek.

Mozduljanak a harctér-rablók
S zúgjon felém a pulya-átok
S hadd hirdessem ki zsoldosaim közt
Mehettek, nincs szükségem rátok.

Győztem és én megdicsőültem.
Most már jöhetnek portya-hősök,
Megy a vezér, zsákmányát hagyja:
Szeretett győzni s ezért győzött.

Nyitott hintó sárkány-lovakkal,
Küllők, virággal befödöttek,
Járlátok be ma még a várost,
Hogy arcom sohse lássák többet.

Megesik, hogy Ady elkoptatott képhez folyamodik s a kép mégis ujjá, egészzé kerekedik nála. A *lelkem vár* — hány költő mondta ezt már. Ady élőlénné teszi ezt a várat, hogy önmagát ábrázolja vele. Az ember és a szem: a vár és az ablak — igen könnyen fekvő, elcsépelet kapcsolatok. Ady kiemeli sablonosságukból. Ady gögös és elhagyott. A vár is az. Mohos is. A termék konganak. A bús falakról két nagy, sötét ablak mered a völgyre. S most a költő s a babonás vár pompás párhuzama: örökös itt a lélekjárás, a kripta-illat, a köd, árnyak suhognak, elátkozott had nyöszörög. Mily eleven képe holmi romantikus bagolyvárnak, mely a néprege képzeletében él s egyúttal a gondolat-lidércektől, titkos szellemektől népes költői léleknek! Ez a két, nagy, fáradt szem nem ragyog, csak

néha, titkos, éji órán gyúl ki. Ilyenkor a fehér asszony jár a várban s az ablakokon kinevet. Miféle nevetés ez? Ki ez a fehér asszony? A szem egy villanása. Ez a villanás életet ad a versnek s egy pillanatra átvilágítja, mint a villám a vadregényes tájat. Egész vers, végig vezetett párhuzam, mindennek elmondásával, ami föltétlenül szükséges s elhagyásával, ami a legkisebb mértékig sablonos magyarázat lenne. A vers csupa élet, lüktetés. Szín, muzsika. Hol van még egy vár-kép, mely nemcsak odadobott álló-kép, hanem szerves egésszé nőtt, drámai kép?

Ady mesterien életet, alakot, formát tud adni pusztá fogalmaknak. A *Pénz*, az *Élet*, a *Költészet* fogalmát hússal-vérrel embernek mutatja be s egész drámai dialogot játszik velük. A dráma színhelye: egy boros asztal. Rajta feszület, két gyertya. Szereplők: a költő, rossz zsakettben, beteg, fonnyadt derekával. Másik az Ős Kaján, boros kedvvel, zenészerszámmal. Idő: Ős-Babylontól napjainkig. A jelen nagyot nyújtózott s míg az aktorok egymással birkóznak, piros hajnalok hosszú sorban suhannak el s részegen kopogtatnak az ablakon. A harc Ős-Babylon óta áll. Ott járhatott a költő egyik céda őse s azóta cimborája az Ős Kaján. Az Ős Kaján az erősebb, jobban bírja az italt. S miféle dialog folyik a két aktor közt? A költő csüggedt, panaszkodik. Sok volt a bűn, az éj, a vágy, a szerelem. Mit ér az ember, ha magyar? Ős Kaján nem szól, csak kacag. Szent Kelet vesztett boldogsága, a gyalázatos jelen s a kicifrált ködjöendő: az egész magyar sors, mult jelen, jövő sir fel Adyból. Mért jöttünk ki Ázsiából, mi lesz velünk? Ős Kaján nem válaszol, vállára üt a költőnek, nagyot nevet s száll tovább, új, pogány tornára. S a költő hiült testtel, dermedt vidoson nyúlik el az asztal alatt. A magyar sors: tragédia. Ázsiát elvesztette, Nyugatot nem hódította meg: szelleme Kelet és Nyugat közt vérzik el. A vers valódi dráma. Két személy dialogja, melyhez az előzmények epikai formában adják a keretet.

Az Ady előtti költők műve jórészt hagyományos versformák és ritmusok medrében árad. Szótagszám, időmérték kényszerzuborlya nyűgöz. Egy sereg uralkodó versforma a maga szabott ritmusával nemzetközi jelenség, közös törvények alapján. A génusz persze nem másoló. S ha a közös szabály elve áll is, a költő eredetivé tudja tenni azt, amit rajta kívül ezren és ezren műveinek. Vörösmarty hexametera a *Zalán futása*-ban ugyanazon metrikai törvényeknek engedelmeskedik, mint az Aranyé az *Elveszett alkotmány*-ban s megszámálhatja az ujjainkon, hányszor vétnek a köteles szabályok ellen. S mégis, ég és föld különbség a kettő között. Arany hexametera pattogó, hetyke, szellemes, kacagó hexameter, a Vörösmarty széles hullámú, mélabús, zordon, romantikus ragyogású. Ugyanaz a forma s mégis más, a tárgy, a szavak különbözősége szerint.

Ady Endre lassanként még a hagyományos versformák mindenkre kötelező szabályait is elveti. A hagyományhoz szinte csak a rím köti s a jórészt megtartott szótagszám pontossága. De rím és

szótagszám elegendő tényezők-e, hogy versformát alkossanak? Ha különböző csoportokba gyűjtjük Ady verseit, aszerint, hogy szótag-számra, sorszámra azonosak, vajjon megtaláljuk-e bennük a rím-elhelyezés azonosságát is? S vajjon a ritmus is azonos-e ezekben a szótagszámra azonos verscsoportokban? Oda jutunk, hogy leszámítva néhány hagyományos idegen, vagy a tárgy kedvéért magyar mértékben írt versét, tulajdonképpen annyi Ady-forma és ritmus van, ahány Ady-vers.

Hallottunk olyasmit is, hogy Ady általában megtartja a szótag-számot, de több, mint száz esetben vét ellene. Őszintén megvallva, ezt a vétséget nem éreztük soha. Ady pontos ugyan a szótagszám-ban, de ez nem kötelező szabály nála. Nála nincsen szabály kivétel nélkül s a kivétel nem hiba nála, hanem jog. Fülünk nem is veszi észre az ilyen eltérést, mert a hiány csak matematikai s nem dinamikai, legfeljebb a szemet bosszanthatja. Ady semmiféle végig-logikus, tehát kötelező szabályt nem tűr a verselésben. Nála a forma, a ritmus — minden látszólagos azonosságok ellenére — esetlegesség, zseniális, utánozhatatlan alkalmosság. Nincs is egy formája sem, mely törvényes jogot vívott volna ki magának, annyira egyéni az. Ady verseit úgy olvassuk, ahogy az életben beszélünk. Ady nem is kíván mást tőlünk. Nincs egyetlen következetes szabálya sem a verselésben. Köti ugyan a rím, de ugyancsak szeszélyesen váltakozó s a fukarságig szegény. Köti ugyan bizonyos szótagszám, de nem az újján számlálva. Verseinek nincsen semmiféle kaptafájuk. A jambus, a trocheus, a sapphoi, sőt még az alkaioi versmérték is fel-feltűnedezik nála, hogy egy zökkenő hirtelen irányt változtasson. A hagyományos verselések úgy ködlenek át Ady versein, mint mikor egy zenemű egy-két taktusa régi, kedves melódiát sejtet, hogy a másik pillanatban már egészen új hangok árja zúhogion felénk. Az Ady vers: Ady-titok; szerencsés középut az idegen és a magyar verselés törvényes kényszere s a szabad vers törvénytelenégei között. Aki Adynál pontosabb, szűkebb szabályokat akar megállapítani, az csakhamar oda jut, hogy lekottázza Ady minden versét. Ady közös és nyűgző szabályok elől menekült s ellenmondásba jutott volna önnön-magával, ha újabb szabályok nyűgét vette volna a nyakába. Akik Ady szabad verselésében pontos szabályokat akarnak felfedezni, úgy tesznek, mint azok, akik az ő homályát betűről-betűre olvasni tudják s misztikumát a kétszerkettő lélektanával fejtik. Ady verseit olvasva úgy érezzük, mintha formájuk, ritmusuk egy közös, titkos Ady-forma, Ady-ritmus változatai volnának; különbözők és mégis hasonlatosak. Az Ady-verselés eredeti, eleven, mély zengésű, visszhangos és ami fő, szerves egészet alkot a mondanivalóval, akár test és lélek.

Ady, türelmetlen csatakiáltása miatt abba a hírbe került, hogy elvetette a magyar hagyományt. Pedig csak eredetiségére volt féltékeny. Minden új nagyságban benne van az aggodalom, hogy a régi kaptafára ne kerüljön. A r a n y, P e t ő f i költészete tucatszámra befolyásolja végzetesen a kisebb fajsúlyú költőket. Ady ettől a sorstól

retteg. Fél, hogy e két lángész büvkörébe téved s titokban egyénisége vérzik el. Egyik legkegyetlenebb kijelentése, hogy Kiss Józsefnek még nem érdemes lenni, abból az eléggé meg nem okolt, de egy időben igen közkeletű véleményből sarjadt, hogy Kiss József Arany-epigón.

Mikor a zseni alkot, minden elődje megszűnik számára. Azt hiszi legalább. „Én mindig csalódtam, valahányszor valami új könyvet, írást elolvastam — mondja Ady egyik párisi jegyzetében. — Ha van az ellenem emelt vádak között valami hazug, az hazug, hogy én rám bárki is hatott“. Miért csalódott olvasmányában? Mert önmagát kereste bennük, a maga különös egyéniségét.

Ady, bár színleg ellenlábas, voltaképp egyenes folytatója a magyar költői hagyománynak. Balassától Csokonain, Vörösmartyn, Aranyon, Petőfin és Vajda Jánoson keresztül egyenesen hozzá vezet az út s ő a határstáció.

Ady eredeti lírikus, aki elsősorban magától tanul. Hatnak rá nagy írók és költők, hazaiak, külföldiek, de ez a hatás csak külsőséges. Nincs nagyobb szerepe, mint annak a tanítónak, aki a kis Adyt a betűvetésre oktatta. Nagy költőnél a hatáskimutatás se nem oszt, se nem szoroz, csak kis költőknél lesújtó. A nagy költő semmit sem veszít eredetiségéből, ha kis vagy nagy költők hatnak rá, kis költőnél a hatás eggyel több jele a másodrendűségnek.

Felix Dörmann *Was ich liebe* c. verse első pillanatra ikertestvére *A halál rokoná-*nak. Pedig mekkora különbség a két költemény között! Dörmann verse csupa szenvedés, modorosság. Mit szeret ez a költő? A vérpiros szájú, hektikás, karcsú nárciszokat, a kínos gondolatokat, az összeszürkált, sebes szíveket, a fakókat, a fáradtarcú asszonyokat, a csillogó kígyókat, a halálos szomorúságú dalokat, a szívtelen smaragdot: mindazt, amit senkinek sem sikerült még szeretnie: a maga legbensőbb lényét s mindent, ami különös és beteg. Bravúros „anzágotás“ ez. A szerző fején ugyancsak ott érezzük a csillogó osztrák brillantint. S mit tesz Ady? A szomorúságot. Elválás, tűnő szerelem, beteg rózsák, hervadva vágyó nők, sugaras, bánatos ősz-idők, szomorú órák, a nagy, szent Halál játszi mása, az elutazók, sírók, felébredők, dér-esős, hideg hajnalon a mezők, fáradt lemondás, könyetlen sírás, béke, bölcsek, poéták menedéke, csalódás, rokkantság, hitetlenség, borúság: a *villág* ez, Ady életlátásán keresztül. Lenau is jobban szereti a bükköt a fenyőnél, mert megviseli a tél. Ady a sebzett embereket szereti. Dörmann már a „hektikás“ szóval más irányba kanyarítja versét, mely kéjelgő és perverz, kecses formában írt dekadens szecesszió. Muzsikája metsző sípszó, Adyé visszhangos orgonazúgás. Egymáshoz hasonló versek közt aligha volt még akkora különbség, mint e két vers között.

De vessük össze Adyt egy nagy német költővel, Lenauval. Lenau *Traumgewalten* s Ady *Özvegy legények tánca* c. verse igen jó példa arra, hogyan írja meg két eredeti lírikus ugyanazt az élményt: A téma forrása: álmatlanság. Oka Adynál is a rendetlen életre s egy

közös betegségre vezethető vissza. Lenaunak is, Adynak is álmatlansága, felriadásai vannak. Ime, Lenau:

Der Traum war so wild, der Traum war so schaurig.
So tief erschütternd, unendlich traurig.
Ich möchte gerne mir sagen:
Dass ich ja fest geschlafen hab,
Dass ich ja nicht geträumet hab,
Doch rinnen mir noch die Tränen herab,
Ich höre mein Herz noch schlagen.

Ich bin erwacht in banger Ermattung.
Ich finde mein Tuch durchnässt am Kissen,
Wie man 's heimbringt von einer Bestattung:
Hab ich 's im Traume hervorgerissen
Und mir getrocknet das Gesicht?
Ich weiss es nicht.

Doch waren sie da, die schlimmen Gäste;
Sie waren da zum nächtlichen Feste,
Ich schlief, mein Haus war preisgegeben,
Sie führten darin ein wüstes Leben.
Nun sind sie fort, die wilden Naturen;
In diesen Tränen find ich die Spuren,
Wie sie mir alles zusammengerüttet,
Und über den Tisch den Wein geschüttet.

Ime, Ady:

Szent-György-nap éjén sipítók,
Nyugtalanok a denevérek:
Dohos várak ó termeiben
Táncolnak az özvegy legények.

Bolond és fehér valahány.
Lesik a szent, tavaszi Holdat.
Hopp-Sárit és Ave Máriát
Váltva és bokázva dalolnak.

Khiméra asszony serege
Buta valót öldös, ahol jár.
Keresztel őket szent pap úzi
S bütykös bottal háj-hasú polgár.

Szent-György-napon három a tánc.
Éjjélkor egy tátongó sírnak
Mélyébe esnek hirtelenül,
Hol rózsák és asszonyok nyílnak.

Huhog lármájuk messzire.
Viszik a hírt gyors inu kémek:
„Hahó, a tisztelt romok között
Dőzsölnek az özvegy legények“.

S egy rózsát tép le mindegyik.
Egy sóhajit hörög, mert jön a Hajnal.
Egy Lédát keres: reá-mered
S meghal kék, csókra-torzult ajkkal.

Reggel hiába gyűl a nép.
Nyoma sincs dalnak, bálnak, sírnak:
Egy-két vér-csöpp s könny-folt a falon
S egy-két bolond, verses papír-lap.

Szinte egészen bizonyos, hogy Ady nem olvasta Lenau versét. Nem is tudott jól németül, rosszul sem. A két vers rokon hangulat szülötte, de teljesen más. Azért vannak hasonlóságok, érintkező pontok. Lenau *könnyeiben* ismer az őt kínzó grómk nyomára. Ezek a könnyek az a bor, melyet mulatozás végén az asztalra öntözték. Adynál több áruló jelt hagynak hátra: egy-két *vércsöppet s könny-foltot* a falon, egy-két bolond verses *papír-lapot*. Vér-csöpp: szintén sokféleképpen magyarázható költői fikció. Egy-két bolond verses papír-lap. Ez már reális. Az álmatlan költő el akarja üzni unalmát, könnyebbülést akar, írni kezd. Talán éppen a gyötrő álmok után való lidérces hangulat. Reggel, mire már vége a tivornyának, csak az összefirkált papír beszél az álmatlan álmokról s talán egy-két könny.

Lényeges közösség semmi sincs a két versben. Mindkettő hű tükre írja művészi kifejezésmódjának. Lenau a feljedis zaklatottságát rajzolja meg s a könnynek gnómk-itta borrá képzelésével reális kapcsolatot teremt testi fáradtsága, lankadtsága s lelke megkínzottsága között. Ady — mily ritka ez nála — szinte teljesen személytetlenné teszi élményét. Nem tud ugyan ellene tenni itt sem valami személyi vonatkozás nélkül (Léda), mégis olyan objektív a vers, mintha nem is Ady lenne a tárgya. Színes, artisztikus kép, az álmatlanság gyötrő lidércnyomása nélkül, míg Lenau verse közvetlenül személyi vers, melyből még kihallani a halálra kínzott költő pihegését. Ady verse színesebb, drámaibb a Lenauénál, komplikáltabb, titokzatosabb, artisztikusabb. A költő nem közvetlen élményt ír le, már csak visszagondol álmatlan éjszakájára, úr rajta s messzire kivetíti magából.

Ime, két azonos forrású vers, két rokon sorsú, de teljesen elütő eredetiségű költőnél.

Ady pályája kezdetén Baudelaire, meg Verlaine csak mint mesterek jöhettek számításba bizonyos kapcsolatok révén, mely a nagy modern magyar hozzájuk köti. Azóta Ady pályája beteljesült s Ady költői alakja egy jó fejjel fölébe magaslott a két franciának. Hallottuk annakidején, hogy Ady csupán átírója, magyarra alkalmazója a francia dekadenciának volt, aki szinte program-átvételtől beszélt. Ma már ég és föld választja el Adyt kedves franciáitól mindenki előtt, aki csak néhány órát szentel a Baudelaire és Verlaine költészetének.

Természetes, hogy a két francia megtermékenyíti Adyt. Bátorságot ad neki. Verlaine az alázat térdhajtásában, Baudelaire a szókimondás vakmerőségében. Ady már Baudelaire ismerete előtt szereti az indexre vetett könyveket. Hogyne vonzódnék a *Fleurs du mal* hírhedt szerzőjéhez, aki még felvilágosultabb kortársai ítéletét is maga ellen ingerli? De hol vannak azok a közös helyek, melyek komoly hatást és a tanítványság bélyegét jelentik? Baudelaire. Az

utazás utolsó versében a Halálhoz, a vén kapitányhoz beszél, kéri, hogy új utakra vigye őt. Enfer ou Ciel, qu'importe? Au fond de l'inconnu pour trouver du *nouveau*! A fiatal Ady is új vizekre repíti hajóját. Nem bánja, hogy Szentlélek hajtja-e avagy a korcsma gőze. Ilyen hasonlóságot találhatunk még egynehányat. De vajjon mit érünk velük? Csorba-e ez Ady eredetiségén? A későbbi, az érettebb, a kiforrott Ady nem független-e mindenkitől s nem önmagát adja-e? Baudelaire költészete elsősorban fegyvelmezett, értelmi költészet, hűvös, szinte hideg, Ady ösztönös, szinte lávaszerűn kirobbanó költészetéhez képest. Baudelaire költészete egy területen mozog: a hagyomány határain túl fekvő területen. Baudelaire költészete művészi harc egy új kifejezőmóddért, művészi hitvallás. Verlaine néhány remekszép verset ír elesettségéről s értelmetlen dadogásokat, melyekben fokról-fokra zúlló testiséget, ellégiesedését nyomon követhetjük. Ady lírája hatalmas, széles terület. Költészetének egyetemes perspektívája egymagában szélesebb az egész Baudelaire s Verlaine-iskoláénál, mestereket, tanítványokat beleértve. Ady monumentális költő, aki eggyé olvad nemzetével, ezer szállal kapcsolódik nemzete életébe: Verlaine, Baudelaire különálló, független részei társadalmuknak, mely számkivetette őket. Ady, az ifjú Ady néhány versük lefordításakor vallja meg, hogy lelkének közös felülete van az övékkel. Ady romantikus, hamar eltűnő kora volt ez. A későbbi, kiforrott Adynak már semmi köze sincsen ehez a Chiméra-költészethez, mely ifjú fantáziáját megkapja s látomásos verseket írat vele Baudelaire-Verlaine-Rictus stílusában az álomnőről, a nagyszerű „némberről“, kinek képe a „gonosz italokra kapatott“ költőkön keresztül látszólag termékenyen hat a Párizs-imádó suhancra, hogy fordításban s Lédáról írt eredeti verseiben egyformán használja a „néember“ nevet s ennek a betegesen-tetszelgő poézisnek néhány jellemző szócafrangját. Adyra egyetlen könyv hat igazán, mélységesen: a *Biblia*. Különös zengést, zamatot ad a „magyarellenes“ és „istentelen“ Ady Hazával és Istennel viaskodó verseinek.

*

Vannak, akik azt állítják, hogy Adynak minden szavát értik. Az Ady-láz egyik következménye ez. Ady, a maga lényegében, mindenki számára nyitott könyv. De ne feledjük, hogy Adynak egy se reg rossz verse is van: ezeknek egyetlen értelmük, hogy nem sikerültek, s hogy az, amit a költő ki akart fejezni, jórészt benne maradt a költőben, mint a benntört nyíl, melyet a sebesült eggyé képzel a kezében maradt darabbal, míg más csak a nyíl csonkaságát látja. Mennyire nevetségessé válhatik a túlságba vitt Ady-magyarázat, arra igen sok példát láthattunk. Ady verseit egyféleképpen lehet érteni — mondják némelyek, s az a véleményük, hogy ha a nagyobb tömeg még nem jutott volna el idáig, egy idő múlva okvetlenül el fog jutni. Holott Adynál nyíltabb és régibb költők is írtak verseket, melyek mindmáig kibogozhatatlanok s még sok teóriát segítenek napvilágra. Ady, mint szimbolikus költő, mindenkinek mást jelent, ha mondanivalójának lényege csak egy lehet is. Költészetében a mu-

zsika viszi a fő-hangot, a muzsika pedig a legtagabb hatású művészet. A legművészbib, legtökéletesebb jelképes művészetnek sincs meg az az ereje — s éppen ebben van a jelentősége, — hogy a mozgásba hozott fantáziát közös útra terelje. Sok tekintetben a költészet átlátszóbb fajtáival is így van ez, hogyne volna Ady költészetével. Ne nagyon széljegyzetezzük, ne nagyon preparáljuk Ady verseit, mert ez majdnem annyit jelent, mint virágot fogdosni, délibábot fotografálni. Ignotusnak sokat emlegetett s nevetett véleménye a *Fekete zongoráról* magában rejtí az igazságot, csak túlzottan van megfogalmazva. Adynak nem sikerült, hogy mindig megértsük s nem is volt az a célja, természeténél fogva sem, de a „feledt kérdésként“ titokzatosan elmúlni kívánó nagy poéta el tudta érni, hogy sok különös fájdalmát és kevés örömet megérezzük, magunkba daloljuk, akár a zenét. Ha ez a zenei-értelmi hatás el-eltéveszti célját, nem mindenkor a mi hibánk. A szenvedélyes és türelmetlen Ady-magyarázók főként arra a meggyőződésre juttatnak, hogy hányféleképpen értelmezhetünk egy költőt, akiben magában is csak sejtelemként röppent végig egy-egy nagy, kifejezetlen gondolat, a kifejezésnek *Szent-Lehetetlenség*-határán. Hogy a *hunyósdí nő* azért hunyósdí, mert bekötött szemmel fogom, tehát véletlen, nem igazi, vagy pedig azért, mert ölelés közben behunyja szemét: aligha döl el valaha. S nem is fontos, hogy eldőljön. Az Ady minden szavát, betűjét helyesen értőknek azt is tekintetben kell venniök, hogy az Ady-kiadások némelyikében még mindig vannak végzetesen elferdített sorok. A *Talán Hel-lás küldött* c. vers egyik sora — „S manás ajkai a bölcseségnek“ — a *Nyugatban* így jelent meg: S mamás ajkai a bölcseségnek. A *Halottak élén* c. kötetben viszont így van szedve ez a sor: S ma más ajkai a bölcseségnek. Három, Ady minden sorát, szavát rendületlenül értő barátomnak olvastam fel ezt a verset, egyiknek manás-t, másíknak mamás-t, harmadíknak ma más-t olvasva, s csodák csodája, mind a három Ady-rajongótól azt a határozott megjegyzést hallottam, hogy a sor értelme napnál világosabb. Mindnyáján önmagunknak olvassuk a költőt, temperamentumunkon, egész lelkünkön keresztül. De hol van két lélek, melynek prizmaín a vers ugyanolyan színben törík meg?

Ady kemény díó, még átlátszóbb verseiben is. Vannak roppant tömörségű strófa-épületei s ezekben bajosan igazodhatík el az, aki a régi utakhoz szokott ösztönnel és értelemmel tájékozódik. Csak az *Új versek* első Léda-zsoltárát említjük, ezt a pantheisztikus álmot, melyben Ady, soha meg nem születő gyermekén keresztül az egész emberiséget megöleli. A költő és Léda erről a gyermekről beszél, aki az övék és mégis másokra száll.

S áldott legyen, kí: te meg én,
Kí az övék, kíért mí sírtunk,
Kí forró lázunk eldohott.
Öleltetünk, kí sohse bírtunk,
Kí másoké: a gyermekíünk.

Hogyan válík bennük értelemmé ez a szomorú gyászínduló? A

strófa kezdete és vége szorosan összefüggenek. S áldott legyen — a gyermekünk. Ki ez a gyermek? Te meg én. Kié ez a gyermek? Az övék, pedig mi is sirtunk érté. Mért nem született meg? Eldobta a forró lázunk. Ölettetőnk volt, mert akartuk, hogy megszülessék, s mégsem birtuk őt. Másoknak adta a végzet.

A menekülő Élet kötetnek *Köszönöm, köszönöm, köszönöm* c. verse így indul:

Napsugarak zúgása, amit hallok,
Számban nevednek új ize van,
Szent mennydörgést néz a két szemem.

Hányan vetették már szemére Adynak, hogy abszurdumot csinál, felforgatja a természet törvényeit is, vagyis: a szemével hall, a fülével ízlel és lát! Pedig már Petőfi is beszél *A virágok* c. versében arról, hogy egykor, testiségétől szabadulva, nemcsak szagolni, hanem hallani is fogja a virágok illatát, mert az illat a virág nyelve. Ime a transcendenteális érzékelés, következtetés formájában, melyből Adynál hiányzik a premissza. S vajjon nincs-e Ady képének reális alapja? A napsugarak zúgását, igaz, nem hallja az ember. De a sugár-özön érzéki képe, mely a vízesések képével rokon, a költő fantáziájában társul kaphatja a zuhogás jegyét is. A nevek hangzása zeneileg különféle; szép és csunya nevekről beszélünk, s csoda-é, ha egy név a túlfinomult, átlégiesedett Adynak még az érzékszervét is megérinti s a hang a látószervére is kihat?

*

Ady Endre igaz magyar értékét s világirodalmi jelentőségét akkor érezhetjük igazán, ha egyéniségét megismerjük. Korunk még a pártviharok tüztől lángolva nézi őt. Ezek az átmeneti idők lassanként békés időkké szelídülnek s Ady meg fogja kapni a maga esztétikai elégtételét egy egész nemzettől. Megvalósul-e minden művészi céljától független nagy magyar álma? Aligha. Sem Berzsenyi, sem Vörösmarty, sem Petőfi álma nem valósult meg úgy, ahogyan gondolták. A nagy ember mindig lehetetlent kér korától, viszont kora mindig azt hiszi, hogy megtette minden kötelességét. Ezért haragszik minden kor a maga nagy reformmembereire. De csak mindig a jelen haragszik rájuk, a későbbi idők gyermeke már nem érzi korbácsuk suhogását, csupán gondolatuk, költői szépségeik kincseiben gyönyörködik. Mennyire nem szeretik ma, ha Adyt Berzsenyivel vagy Kölcseyvel vonják párhuzamba! S mily élmésen használjuk fel érvül azt a nagy különbséget, mely halott és élő nagyságok közt van, ha még olyan testvér-szellemek is! Berzsenyit nagy költőnek tartjuk már, mert nem minket korbácsolt, de azért az ő magyarjának „rút szibritaságát“ éppen úgy nem vonatkoztatjuk magunkra, mint ahogy Kölcsey „névben él csak, többé nincs jelen“ magyarja rég halott a számunkra. Pedig isten látja, nem sokat javultunk azóta. S vajjon egy eljövendő kor, mely Ady ötven nagy versét irodalmi kincsnek hirdeti majdan, magára veszi-e azokat a profétikus ígéket

is, melyeket Ady, a jövőbe pillantva, neki mondott? Régi nóta ez már. A költő, akit kora hazafiatlansággal vádol, később gyakran vált éltető eszmévé. S mentől jobban megvilágosodott esztétikai, erkölcsi értéke, annál inkább elhalkult politikai aktualitása. A jelent a multtól áthidalhatatlan szakadék választja el; ezért kezdődik mindig előlről a félbehagyott nemzetmegváltás. S ha majd a jövő kor Ady Endréje bolygatja meg a magyar társadalom megoldatlan maradt problémáit s többek közt elődjére, a nemrég elvérzett Ady Endrére hivatkozik, a történelmi hullámvonal törvénye szerint könnyen megeshetik, hogy aggodalmas honatyák, a mai ifjú Ady-hívek, szenvedéllyel fognak tiltakozni e profán hagyománygyalázás ellen.

(Vége.)

(Budapest.)

Vajthó László.
